

Засоби переконання в посланнях Івана Вишенського (на матеріалі «Поради»)

УДК 821.161.2 Вишенський.08

У всіх рукописних списках «Поради» Івана Вишенського відсутній заголовок. Виокремлені в деяких списках слова, починаючи від: “Буди ж вам извѣстно правовѣрним...” і завершуючи: “... тако исправити совѣт вам, истинен и ~~не~~блажен, даю” не належать до назви. Це дало привід Іванові Франку констатувати пропуск “екзордіуму”¹. Та, як зазначає Ігор Єрьомін, такий “екзордіум” маємо в заголовку «Поради», що зберігся у змісті, укладеному до “Книжки” самим Вишенським². Досить розлога назва повчання звучить таким чином: “Порада, како да ся очистит церков христова, заплугавленная лживыми пастыри и нечистым житием оных и всѣх им послѣдующих, и который смрад поганский възлонравствися в християнех; zde и о поруганию иноческаго чина от свѣтских и мирскаго жития человек и что ест тайнство иноческаго образа... [ѡпоутва] рия и прочая”³.

Серед дослідників існують різні версії щодо «Поради» як цілісного тексту. У творі є відступи від основного тексту поради про очищення Церкви — це апологія монашества, апологія слов’янської мови і “блаженної простоти”. Зміст трактату, на думку Івана Франка, не зовсім відповідає цьому заголовку: тут власне не йдеться про пастирів, які зрадили православну віру, і про їхнє життя, що не завжди відповідає євангельським настановам, зате багато говориться про чернечий образ⁴. До речі, основна частина

¹ Франко І. Іван Вишенський і його твори.— С. 151.

² Іван Вишенский. Сочинения.— С. 298.

³ Там само.— С. 8. Глава 3. Порада, како да ся очистит церков христова... // Іван Вишенский. Сочинения.— С. 22–44. Далі зазначаємо лише сторінку.

⁴ Франко І. Іван Вишенський і його твори.— С. 151.

«Поради» присвячена саме апології монаха і роздумам про його роль у житті пересічного мешканця Речі Посполитої. До того ж вона завершується словом «Аминь», хоча далі йде настанова про очищення Церкви.

Найперше, для переконання реципієнта треба, щоб він зрозумів текст. Тому Іван Вишенський, попри апологію церковнослов'янської мови, сам пише переважно книжною українською (староукраїнською) мовою, «правда більше слов'янізованою, ніж у інших полемістів»⁵.

Читачеві важливим є використання книжником авторитетних джерел, що спонукає Вишенського активно залучати Біблію і твори Отців Церкви, адже саме ці тексти служать для аргументації розмірковувань і гнівних інвектив українського полеміста.

Щодо книг Старого Завіту, то автор часто переказує окремі біблійні епізоди, коментуючи їх або використовуючи задля порівняння. Так, обігруючи мотив швидкоплинного земного щастя, він каже таке: «Не мовлю ти, да не имаєши ничого от житейских. Имѣй, але от благословения божия, яко ж Авраам, а не от лжи и хитрости, матлярства и прокурацѣи, як папезники» (с. 34). Згідно з трактуванням Івана Вишенського, хто ласиться на мирське щастя «обима рукама сераца и помысла», подібний до Адама, котрий «красно во видѣние и добро во снѣд оwoщие того щастя зедает и по насыченю ся отрувает, нагле здыхаєт и от ласки божее и нынѣ и вѣчне отпадает» (с. 35). На противагу Адаму, Авраам задовольнявся малим, даним йому від Бога і був багатшим від царів з їхніми скарбами. Очевидно, говорячи про багатство Авраама, автор має на увазі укладення завіту між Господом і Авраамом та його нащадками.

Звертаючись до біблійних образів, полеміст, як правило, зберігає їхні суто біблійні пріоритети. Так, Йов і Товія — угодники Божі і приклад до наслідування.

Та все ж у «Пораді» переважає використання Нового Завіту, зокрема це Євангеліє від Матвія, Євангеліє від Луки, Євангеліє від Іоана; Перше послання апостола Павла до коринтян, послання до галатів тощо. Святе Письмо Вишенський іноді цитує з пам'яті або переказує. Проте якими джерелами послуговується Іван Вишенський: Септуагінтою, Острозькою Біблією, біблійно-літургійними текстами Євангелія і Псалтиря, тлумаченнями біблійних книг Отцями Церкви — сказати важко. Можливо, і тим, і тим.

⁵ Яременко П. К. Іван Вишенський — С. 107.

Як зазначає М. Гардзаніті, коли середньовічні книжники цитують Святе Письмо, то "... мова йде не про риторичну ампліфікацію, котра має вишукану естетичну мету, яку часто-густо багаточисленні автори церковнослов'янської літератури критикують, а про поглиблення духовного смислу в повчально-гуманистичних потребах, спрямовану щонайперше на зміну життя людини"⁶.

Подібне можна сказати і про мету цитування, переказування чи парафрази Біблії Іваном Вишенським. Його послання мають моралізаторський характер. Вишенський — переважно не теоретик-богослов, а мораліст, який дбає про духовне вдосконалення своїх читачів.

Щоб надати творам емоційної конотації та переконливості, український полеміст використовує стилістичні засоби, які сформувалися ще в часи античності, хоча й заперечує це: "А о собѣ аз и сам свѣдѣтельство вам даю, яко грамматичного дробязку не изучих, риторичное и҆грушки не видах, философского высокоумчѣтельного не слышах" (с. 10).

У своїх посланнях Іван Вишенський застосовує фігури діалогізації: риторичні звертання, риторичні запитання, риторичні оклики. Та ці засоби активно задіяні ще апостолом Павлом, якого він наслідує. У посланнях апостола Павла спостерігаємо такі звертання: "брати", "брати мої", "діти", "любі", "святі й любі", "сину мій", "чоловіче", "брати мої любі та побажані, моя радосте і вінче мій" [Фил. 4: 1]. У посланнях Вишенського: "бѣдници", "любимый мой брате", "рымлянине", "мырянине", "диаволе", "любимый ругателю", "смѣшнику", "любый брате", "брате-дворянине", "брате милый", "посмѣвателю инока", "детино руский", "бѣдниче пане". Звертання налаштовує читача до діалогу, створює відчуття того, що автор звертається особисто до нього, нівелює "розрив комунікації".

Одним з персвазійних засобів є використання автором закликів-застережень, бо твір Івана Вишенського — це не порада у власному розумінні слова, а повчання, дидактична настанова. У цьому автор перегукується з апостолом Павлом: "У ревності не будьте ліниві, духом горіть, Господеві служіть; веселі в надії, в горі терпеливі, в молитві витривалі; святих у потребах спомагайте і дбайте про гостинність.

Благословляйте тих, хто вас гонять; благословляйте, не проклинайте. Радуйтеся з тими, що радіють; плачте з тими, що пла-

⁶ Гардзанити М. Библейские цитаты в литературе Slavia Orthodoxa.— С. 39.

чуть" [Рим 12: 11–15]. Або: "Брати, не будьте дітьми розумом! Щодо зла, будьте дітьми, а щодо розуму, то будьте зрілі" [1 Кор. 14. 20].

Як апостол Павло написав свої послання до окремих громад і приватних осіб, підтримуючи новозасновані Церкви й погоджуючи деякі непорозуміння, так і Вишенський у «Пораді» закликає своїх співвітчизників вдосконалити Церкву. Та, розгортаючи поунійну полеміку, український автор закликає очистити Церкву від еретиків, до того ж висловлює це в занадто категоричній формі. Мова йде не лише про «Пораду», для більшості його послань характерний ригоризм і аподиктичний тон. Обстоюючи свою думку, полеміст не міг чи не хотів бути толерантним: "Первѣе да очистите церков од всяких прелестей и забобонов еретических и, без пестроты, в простотѣ сердца бога хвалѣте..." (с.22). "Евангелиа и Апостола в церкви на литургии простым языком не выворачайте. По литургии ж для зрозуменя людского попросту толкуйте и выкладайте. Книги церковные всѣ и уставы словенским языком друкуйте" (с.23).

Риторичні запитання й окличні речення, як правило, увиразнюють текст, про що свідчать послання апостола Павла: "А хто ти такий, чоловіче, що сперечаєшся з Богом? Хіба виріб із глини скаже тому, хто його зробив: "Навіщо зробив єси мене так?" Хіба гончар не має над глиною влади, щоб із того самого місива зробити одну посудину на честь, а другу на нечесть?" [Рим. 9: 20–21].

У творах Івана Вишенського риторичні запитання й окличні речення впливають як на формальний рівень тексту, вдосконалюючи його архітектоніку, так і на смисловий рівень, загострюючи авторську саморефлексію. «Порада» — це суцільне запитання автора до уявного співрозмовника про сенс добра і зла. Іван Франко вказував, що Вишенський знайшов форму окличних речень "... в гімнах Єфрема Сіріна, в казаннях Іоанна Дамаскина, а особливо в акафістах, котрі становили найвищий, а у нас на Русі найпопулярніший ступінь розвою греко-візантійської гімнології церковної"⁷.

Якщо звернутися до гімнів і піснеспівів Єфрема Сиріна (IV ст.), то найпоказовішим у цьому сенсі є «Преніє Неба і Землі». Полеміка між Небом і Землею, котра закінчується примиренням, конструюється у формі окличних речень. Уламність "земного"

⁷ Франко І. Іван Вишенський і його твори – С.202.

порівняно з “небесним” вирішується через компроміс: рятівну для людини присутність іманентного в реальному.

Це щодо візантійсько-сирійської традиції. Якщо ж говорити про безпосередніх попередників Івана Вишенського в українському полемічному письменстві, то така структура (з активним використанням питальних чи окличних речень) характерна для «Плачу» (назва умовна) Ісайї Кам'янчанина: “Что бо ест на землі люто? Смерть ли? [...] Оболганіє ли? [...] Разграбленіє ли? [...] Заточеніє ли?”⁸. За таким самим принципом укладаються анонімне «Списаніє против люторов» кінця XVI ст., «Исторія о Листрикійском, то ест о разбойническом Ферарском, або Флоренском синоде, вкоротце правдиве списаная» Клирика Острозького 1598 року та інші твори.

Апологію монашества Вишенського написано у формі діалогу між автором і якимось “римлянином” (дворянином, мирянином). Вона досить відрізняється від класичних апологій-настанов ченцям, приміром, від пізнішої збірки Паїсія Величковського «Крины сельные, или цвѣты прекрасные». Головний персонаж Івана Вишенського — це не “стовп терпіння”, чернець, аскет, який постає взірцем смирення. В українського полеміста — це образ монаха, котрий тяжко бореться з тілом, інколи відступаючи в цій боротьбі, він переночує навіть у шинку, вип'є чарку, щоб задовольнити тіло, а потім спокутує свій гріх. Тобто образ ченця модифікується відповідно до культурно-історичного контексту. Це не аскет-пустельник, а живе він, очевидно, в монастирі і часто буває серед мирян.

Автор розглядає поведінку ченця, котра далека від взірцевої, як прояв екзистенційної ситуації, як болючий процес становлення, переходу від мирського до духовного. Полеміст розкриває цей процес ізсередини, тому складається враження, що сам Вишенський пройшов крізь це горнило. Звертаючись до читача, він застерігає: “Не чудуй же ся, детино руский, видѣвши напившего инока, абовѣм в борбѣ стоит и запасы ходит. И много ся трафляет, як двом борцем боручимся: то тому, то сему наврѣх выскочити, а того под себе подгибати, то тому зась зысподу вымкнутися и верхового наспод перевернути” (с.40).

В апології монашества Іван Вишенський звертається до естетики світського і чернечого побуту. Побут мирян представлений опосередковано описами зовнішнього вигляду дворянина

⁸ Ісайя Кам'янчанин. [Плач].— С. 188.

(головний убір, одяг, взуття, аксесуари), описами їжі, напоїв, описами обійстя і ґрунтів, дозвілля, зокрема полювання, виїздів, інших розваг. Побут монахів репрезентовано описами зовнішнього вигляду (головний убір, одяг, взуття, аксесуари), їжі, напоїв, духовного життя. Та йдеться не лише про естетику побуту. Автор тлумачить реалії побуту на символічному рівні. Так, головний убір монаха каптур (клобук) у потрактуванні українського автора являє собою знак того, що монах зрікається світу. До того ж він відганяє диявола і наводить на нього страх, присоромлює “красоту и пестроту мироугодных” (с. 26), безчестить світ, сміючись із вишуканих шапок і магерок (тобто їхніх володарів). Довге волосся робить його непривабливим для цього світу, особливо для жінок. І насамкінець, це вирізняє монаха серед мирян. Мішкуватий одяг відвертає від світських справ і налаштовує мислити про вічне. Шкіряний пояс убиває все тілесне. Нечищені, брудні черевики дають змогу позбутися надокучливих співбесідників і, міцно стоячи на одному місці, молитися Богу.

Автор порушує теологічну проблему життя і смерті, зокрема говорить про тих, хто цей світ любить і живе задля тіла. У тлумаченні полеміста, — це люди, які народилися не для життя, а для смерті. До того ж вони ще й мудрують. Вишенський аргументує свої думки цитатою з Першого послання апостола Павла до галатів: “Як комусь із вас здається, що він мудрий у цьому віці, хай дурним стане, щоб зробитися мудрим; бо мудрість цього світу глупота в Бога” [1 Іл. 3: 18–19].

Іоан Золотоустий у своїй бесіді на послання апостола Павла до римлян називає кілька видів смерті, констатує: “Отже, знаючи це, будемо уникати тої смерті, через яку ми, будучи живими, помираємо...”⁹.

Протиставляючи мирянина монаху, Іван Вишенський саркастично запитує: “Что ты пользует злогоглавова делѣя, коли ад ты з нею пожрет? Что ты пользует алтамбасовый копеняк, коли геенна ты в ядра своя ты с ним приимет?” (с. 28).

Перелічуючи вишукані наїдки, автор зауважує, що не в них треба шукати вічного життя: “Или не вѣдаеш, иж в тых многих мисах, полмисках, приставках, чорных и шарых, чирвоных и бѣлых юхах, и многих скляницах, и келишкох, и винах мушкателах, малмазиях, алякантох, ревулах, медох и пивах розмаитых тот смыс

⁹   Іоан Золотоустий. Бесіди на послання до римлян — С. 148.

еще мѣста не имаетъ” (с. 31). Тут можна говорити про явну та опосередковану колористику. Явна, коли полеміст описує кольорову гаму наїдків, а опосередкована, коли за назвою страв і напоїв читач може уявити їхні кольори.

Образ монаха-воїна, котрий потерпає від голоду й холоду, бо веде боротьбу зі своїм тілом, змальований доволі переконливо. На контрасті, але не менш переконливо зображено іншого персонажа — латинника (дворянина, мирянина). Він виписаний опосередковано і через смакові реалії та реалії розкошів. “... еще еси доматур, еще еси кровоед, мясоед, вѣлоед, скотоед, звѣроед, свиноед, куроед, гускоед, птахоед, сытоед, сластноед, маслоед, пирогоед; еще еси периноспал, мягкоспал, подушкоспал; еще еси тѣлоугодник; еще еси тѣлолюбитель; еще еси кровопрагнител; еще еси перцолубец, шафранолубец, имберолубец, кгвоздиколубец, кминолубец, цукролубец и других бреден горко- и сладко-любец...” (с. 38). Слід звернути увагу на завершення цього переліку: “... еще еси дитина, еще еси младенец; еще еси млекопий...” (с. 38).

Можливо, тут маємо алюзію на Перше послання апостола Павла до коринтян: “Я, браття, не міг говорити до вас, як до духовних, але як до тілесних, як до немовлят у Христі. Я вас годував молоком, а не твердою їжею, бо ви не могли її їсти, та й тепер ще не можете, бо ви тілесні” [1 Кор 13]. Це символічне обігрування духовної недосконалості людини-маандрівника, що долає шлях до Бога.

Вищий символічний рівень тлумачення текстів переосмислює Діонісій Ареопагіт. Як вказує Сергій Аверинцев: “Неоплатонічна теорія символу переходить у християнство завдяки посередництву автора, котрий писав наприкінці 5 ст. під псевдонімом Діонісій Ареопагіт (т.з. Псевдо-Діонісій); в його трактатах («Про імена Божі» тощо) все видиме описується як символ “невидимої, сокровенної і невизначеної (неможливої для визначення)” сутності Бога, до того ж нижчі сходинки світової ієрархії символічно відтворюють образ верхніх, уможливаючи для людського розуму сходження по смислових сходах”¹⁰.

Отже, Діонісій Ареопагіт каже про подвійну їжу, яку подає Божественна Премудрість: одну тверду, а іншу — рідку. Тверда їжа символізує розумну непорушну досконалість і тотожність, завдяки чому божественне стає причетним (привинним) розум-

¹⁰ Аверинцев С. С. Символ — С. 157.

ним істотам. А рідка їжа означає довгий шлях до простого і спокійного богопізнання.

У «Пораді» Вишенського їжа, з одного боку, уподібнюється до духовної їжі, а з другого, до їжі як тенет, пастки. Варіації топосу їжі в українського полеміста перегукуються з його тлумаченням у посланні апостола Павла до римлян і посланні до филип'ян: "А Давид каже: нехай їхній стіл [тобто їжа] сильцем їм буде, пасткою: їм на падіння та на заплату" [Рим. 11: 9]. "Їхній кінець — погибель, їхній бог — черво..." [Фил. 3: 19].

Підсумовуючи, хочу зазначити, що Іван Вишенський намагається бути переконливим, але цьому інколи заважає структура твору. Полеміст, узявшись за одну тему, часто переходить до іншої, пояснюючи це за допомогою вставних звертань до уявного співрозмовника. Приміром, виголошуючи апологію монашества, автор розглядає складну теологічну проблему дочасного і вічного життя, намагаючись пояснити, хто достойний Царства Небесного. Тематична розпорошеність не сприяє персвазійності тексту. Та завдяки колоритному, насиченому, образному стилю Вишенський спонукає читача замислитися, чи гідний шлях він обирає у своєму житті.

Список використаних джерел

1. *Аверинцев С. С.* Символ // Аверинцев С. С. Софія-Логос. Словник – К.: Дух і Літера, 1999. – С. 154–159.
2. *Аверинцев Сергей.* Преп. Ефрем Сирин (Афрем из Нисивина). Прение Неба и Земли // Аверинцев, Сергей. Собрание сочинений / Под ред. Н. П. Аверинцевой и К. Б. Сигова. Переводы: Многоценная жемчужина. Пер. с сирийского и греческого. – К.: Дух і Літера, 2006. – С. 49–55.
3. *Гардзанини М.* Библийские цитаты в литературе Slavia Orthodoxa // Труды Отдела древнерусской литературы АН РФ. – М.; Л.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2007. – Т. LVIII. – С. 28–40.
4. *Дионисий Ареопажит.* Корпус сочинений. С приложением толкований Максима Исповедника / Пер. с греч. и вступ. ст. Г. М. Прохорова – 2-е изд., испр. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2006. – 464 с.
5. *Іван Вишенський.* Сочинения / Подг. текста, ст. и ком. И. П. Еремина – М., Л.: Изд-во АН СССР,– 1955. – 372 с.
6. *Іоан Золотоустий.* Бесіди на послання до римлян // Повне зібрання творів святителя Іоана Золотоустого / Пер. прот. Філарет (Денисенко) – К.: Вид. відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. – Т. IX. – Кн. 2. – С. 126–178.

- 7 *Ісайя Кам'янчанин*. [Плач] // Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Перекладні твори. Поетичні твори. / Автор вст. ст. і ред. тому В.Л. Микитась. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 188–189.
8. Святе Письмо Старого й Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами / Переклад Івана Хоменка. – United Bible Societies, – 1991. – 1070; 324 с.
- 9 *Франко І.* Іван Вишенський і його твори // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 30. – С. 7–211.
- 10 *Яременко П.К.* Іван Вишенський. – К.: Вища школа, 1982. – 144с